

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
29 серпня 2024 року,
протокол № 1.

Перша проректорка, голова методичної
ради університету, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН

29 серпня 2024 року

М.П.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ»
для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання**

м. Хмельницький
2024

РОЗРОБНИК:

доцентка кафедри кримінального права
та процесу, кандидатка юридичних
наук, доцентка
27 серпня 2024 року

_____ Наталя ХМЕЛЕВСЬКА

СХВАЛЕНО:

кафедрою кримінального права та процесу 28 серпня 2024 року, протокол № 1.

Завідувач кафедри,
кандидат юридичних наук,
професор
28 серпня 2024 року

_____ Сергій КРУШИНСЬКИЙ

Декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент
28 серпня 2024 року

_____ Віктор ЗАХАРЧУК

_____ Обліковий обсяг програми – 1,8 ум.др.арк.

ЗМІСТ

Стор.

1.	Структура вивчення навчальної дисципліни		–	4	
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	–	4	
	1.2.	Лекції	–	5	
	1.3.	Семінарські (практичні) заняття	–	6	
	1.4.	Самостійна робота студентів	–	16	
	1.5.	Індивідуальні завдання	–	18	
		1.5.1.	Теми науково-дослідних завдань	–	18
		1.5.2.	Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань	–	18
	1.6.	Підсумковий контроль	–	21	
		1.6.1.	Питання для підсумкового контролю	–	21
		1.6.2.	Приклад залікового білету	–	22
2.	Схема нарахування балів		–	22	
3.	Рекомендовані джерела		–	23	
	3.1.	Нормативно-правові акти	–	23	
	3.2.	Література	–	24	
	3.3.	Допоміжні джерела	–	25	
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті		–	26	

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма						Заочна форма					
		усього	у тому числі					усього	у тому числі				
			лекції	СЗ/ПЗ	лаб. зан.	інд. завд	СРС		лекції	СЗ/ПЗ	лаб. зан.	інд. завд	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Міжнародно-правові стандарти прав дитини	9	2	-	-	-	7	9	-	-	-	-	9
2.	Правові засади ювенальної юстиції в Україні	11	2	2	-	-	7	11	2	-	-	-	9
3.	Відновний підхід в ювенальній юстиції	15	4	4	-	-	7	15	2	2	-	-	11
4.	Організаційні засади ювенальної юстиції в Україні	11	2	2	-	-	7	11	2	-	-	-	9
5.	Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції: вітчизняний та зарубіжний досвід	11	2	2	-	-	7	11	-	-	-	-	11
6.	Зміст стандартів правосуддя, дружнього до дитини	11	2	2	-	-	7	11	2	2	-	-	7
7.	Особливості ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні	13	2	4	-	-	7	13	2	2	-	-	9
8.	Реінтеграція та ресоціалізація неповнолітніх. Правовий статус засуджених неповнолітніх	9	2	-	-	-	7	9	-	-	-	-	9
	Всього:	90	18	16	-	-	56	90	10	6	-	-	74

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Міжнародно-правові стандарти прав дитини.	2
1.1.	Міжнародні стандарти прав дитини як база ювенальної юстиції.	
1.2.	Міжнародне співробітництво у сфері ювенальної юстиції.	
1.3.	Мінімальні Стандарти Правила ООН про відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) – головний міжнародний акт щодо ювенальної юстиції.	
1.4.	Інші універсальні стандарти ювенальної юстиції.	
2.	Правові засади ювенальної юстиції в Україні.	2
2.1.	Ювенальна політика.	
2.2.	Нормативно-правове регулювання ювенальної юстиції в Україні.	
2.3.	Принципи ювенальної юстиції України.	
2.4.	Особливості кримінального провадження у справах про кримінальні правопорушення за участі неповнолітніх.	
2.5.	Особливості пробаційних програм стосовно неповнолітніх.	
2.6.	Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.	
3.	Відновний підхід в ювенальній юстиції.	4
3.1.	Теоретико-правові основи та міжнародні стандарти відновної ювенальної юстиції.	
3.2.	Принципи, переваги та форми відновного правосуддя.	
3.3.	Застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх у зарубіжних країнах.	
3.4.	Європейські моделі відновного правосуддя.	
3.5.	Відновне правосуддя за законодавством України.	
3.6.	Роль медіації у відновному правосудді відносно неповнолітніх.	
4.	Організаційні засади ювенальної юстиції в Україні.	2
4.1.	Сучасна система органів та служб у справах неповнолітніх в Україні.	
4.2.	Ювенальна спеціалізація.	
4.3.	Спеціально уповноваженні підрозділи Національної поліції та прокуратури у механізмі захисту прав неповнолітніх.	
4.4.	Суд у системі органів ювенальної юстиції.	
4.5.	Роль захисників неповнолітніх у кримінальних провадженнях.	
5.	Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції: вітчизняний та зарубіжний досвід.	2
5.1.	Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Україні.	
5.2.	Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції зарубіжних країн.	
6.	Зміст стандартів правосуддя, дружнього до дитини.	2
6.1.	Правова основа та порядок проведення допиту неповнолітнього.	
6.2.	Поняття «зеленої кімнати» для неповнолітнього.	
6.3.	Особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої особи.	
6.4.	Особливості судового розгляду за участі неповнолітніх.	

7.	Особливості ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні.	2
7.1.	Особливий порядок кримінального процесу за участі неповнолітніх.	
7.2.	Система центрів «Барнахус» в Україні.	
7.3.	Особливості участі неповнолітніх потерпілих та свідків у кримінальному процесі.	
7.4.	Ефективні сучасні методики роботи з неповнолітніми у кримінальному провадженні.	
8.	Правовий статус засуджених неповнолітніх та їх ресоціалізація.	2
8.1.	Поняття реінтеграції та ресоціалізації неповнолітніх.	
8.2.	Особливості установ відбування покарання неповнолітніми в Україні та світі.	
8.3.	Основи правового статусу засуджених неповнолітніх.	
	Усього	18

1.3. Семінарські (практичні) заняття

Семінарське (практичне) заняття 1

Тема 2. Правові засади ювенальної юстиції в Україні

Питання для усного опитування та дискусії

1. Ювенальна кримінальна політика.
2. Принципи ювенальної юстиції України.
3. Особливості кримінального провадження у справах про кримінальні правопорушення за участі неповнолітніх.
4. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: принципи ювенальної юстиції, кримінальні провадження щодо неповнолітніх, адміністративна відповідальність неповнолітніх, ювенальна політика.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Серед специфічних принципів ювенальної юстиції, що дозволяють на теоретичному рівні ідентифікувати цю галузь права, можна виділити:

1. Принцип охоронної орієнтації. Цей принцип специфічний, тому що ювенальна юстиція створювалася і діє до теперішнього часу переважно як кримінальне правосуддя, завдання якого найчастіше асоціюються з кримінальним переслідуванням, обвинуваченням, осудом, покаранням, а не з пріоритетним захистом тих, хто скоїв злочин. Цей принцип виділяється науковцями як позитивний фактор французької моделі ювенальної юстиції та такий, що може стати дієвим способом превенції злочинності щодо неповнолітніх та контролю неблагополучних сімей органами державної влади.
2. Системність ювенальної юстиції. Враховуючи той факт, що ядром ювенальної юстиції є ідея про злочинність дитини як недолік або нестачу виховання, процес виправлення (котрий якраз асоціюється з перевихованням) потребує комплексного підходу з боку держави, що, у свою чергу, неможливо здійснити виключно судом. Система органів ювенальної юстиції повинна включати не лише суди (судді, адвокати, соціальні працівники служби пробації, судові вихователі, працівники правоохоронних органів, слідства), а широку інституційну систему органів, які функціонували б комплексно (від початкової до стадії виконання покарань та ресоціалізації неповнолітнього).
3. Соціальна насиченість. Суть цього принципу – у широкому використанні в судовому процесі у справах неповнолітніх неюридичних спеціальних знань, в акценті на вивченні

соціальних умов життя неповнолітніх, що постали перед судом, соціально-психологічних ознак їх особистості. Використання таких спеціальних знань у західній правовій науці має назву «непрофесійний елемент».

4. Принцип індивідуалізації. Індивідуалізація в рамках ювенальної юстиції є її принципом, тому що в центрі судового процесу знаходиться особистість неповнолітнього, і саме їй у першу чергу підпорядкована вся судова процедура, що включає правила, відсутні в загальному правосудді. Так, концепція ювенальної юстиції передбачає, що судочинство у справах неповнолітніх має неформальний характер, але це не збігається з традиційними уявленнями про строго регламентовану в законі процедуру. Законодавство та судова практика тих країн, де функціонують суди для неповнолітніх, оцінюють таку правову ситуацію як найефективнішу стосовно підлітків. Відповідно, цей принцип охоплює такі сфери, як індивідуалізація судового процесу, індивідуалізація покарання, індивідуально спрямованого піклування, індивідуального профілактичного та виховного підходу тощо. Актуальність цього принципу раціоналізується відсутністю в академічній спільноті консенсуального підходу до відмежування повноліття та неповноліття. Поняття «неповнолітня особа» та «малолітня» є суто юридичними та мають значний вплив на систему ювенальної юстиції, адже закріплені в законодавстві методи виправлення та загалом сам підхід до роботи з повнолітнім та неповнолітнім принципово відрізняються. Відповідно граничний вік суб'єкта ювенальної юстиції, а отже і методи які будуть до нього застосовані опосередковано залежать від визначення повноліття.
5. Принцип інноваційності та відкритості до змін у процесі роботи з неповнолітніми. Цей принцип передбачає пошук нових, більш ефективніших шляхів подолання проблем у процесі виправлення неповнолітніх.
6. Принцип орієнтації на потреби дітей і молоді та забезпечення їхньої участі в житті суспільства. Цей принцип закріплений у Керівних принципах запобігання злочинності серед неповнолітніх (Організації Об'єднаних Націй) від 14.12.1990 року. Суть цього принципу полягає у наданні пріоритету потребам неповнолітніх осіб під час побудови та реалізації державної ювенальної політики. Подібна політика бере витоки з законодавства про права дитини та їх забезпечення, що легітимізує цей принцип та надає йому можливість впливати (визначати) вектор національної нормотворчої політики України у сфері ювенальної юстиції.
7. Трансдисциплінарний підхід у роботі з неповнолітніми. Суть цього принципу полягає у залученні знань з різних наук чи наукових дисциплін з подальшим їх застосуванням у процесі роботи з неповнолітньою особою. Фактично, цей принцип дозволить наблизити чинні методи та способи роботи з неповнолітніми до необхідного рівня, адже кожна людина є індивідуальною за своєю суттю, а значить дієвий інструментарій для взаємодії з нею завжди буде потребувати різних академічних даних та розробок. Наприклад, у разі виявлення у неповнолітнього в ході спеціальної перевірки стану його здоров'я конкретних біологічних корелятивів девіантної поведінки, подальша робота з використанням суто психологічних засобів може дати або незначимий або нульовий прогрес.
8. Принцип суворого дотримання законності під час роботи з неповнолітніми. Верховний суд, у Постанові від 16.04.2004 року № 5 вказує: «Судам слід мати на увазі, що при розгляді справ про злочини неповнолітніх вони повинні дотримуватись визначених законом строків розгляду справ та неухильно забезпечувати виконання вимог матеріального і процесуального законів, якими врегульовано порядок, умови та підстави притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності і визначено гарантії їхніх прав та законних інтересів». Усі чинні процесуальні аспекти здійснення ювенальної юстиції побудовані з урахуванням загальних потреб неповнолітніх, що означає, що порушення цих норм є проявом порушення прав дитини, а отже не допускається будь-яке відхилення від цих стандартів, якщо інше не виходить з принципу індивідуального підходу.

Семінарське (практичне) заняття 2-3

Тема 3. Відновний підхід в ювенальній юстиції

Питання для усного опитування та дискусії

1. Теоретико-правові основи та міжнародні стандарти відновної ювенальної юстиції.
2. Принципи, переваги та форми відновного правосуддя.
3. Медіація в ювенальній юстиції.
4. Застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх у зарубіжних країнах.
5. Європейські моделі відновного правосуддя.
6. Відновне правосуддя за законодавством України.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: відновне правосуддя, медіація, програми відновного правосуддя для неповнолітніх.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Відновний принцип – функція та база ювенальної юстиції, що наголошує: правосуддя має відновлювати порушені права потерпілого або жертви злочину, а юному правопорушнику допомагає усвідомлювати відповідальність за свої вчинки. Щоб залагодити конфлікти та вирішити ситуації, що стали причинами та наслідками правопорушень, необхідно досягти порозуміння між сторонами судового процесу. Для цього залучаються представники місцевої громади.

Відновне правосуддя, базується на ідеях примирення конфлікуючих сторін, припинення самого конфлікту (виключаючи засудження та покарання винуватців конфлікту), шляхом взаємного вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення моральної та юридичної відповідальності за скоєний злочин і обов'язку відшкодування нанесеної жертві фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

Що стосується інституту ювенальної юстиції, то він створювався на принципах підвищеного юридичного захисту неповнолітнього, максимальної індивідуалізації судового процесу в ювенальному суді, широкого використання в процесі не юридичних спеціальних знань з залученням на допомогу суду відповідних фахівців. Наразі в Україні діють Програми відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які ґрунтуються на відновних підходах у кримінальних провадженнях і мають на меті максимально раннє виведення неповнолітніх із кримінального процесу. Вказані проекти впроваджено на базі системи надання безоплатної правничої допомоги. Також важливими аспектами і умовами для застосування програми відновлення до неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення є:

- наявність потерпілої сторони;
- визнання підозрюваним факту вчинення кримінального правопорушення;
- вчинення кримінального правопорушення вперше;
- надання згоди підозрюванним та потерпілим на участь в програмі відновлення.

Семінарське (практичне) заняття 4

Тема 4. Організаційні засади ювенальної юстиції в Україні

Питання для усного опитування та дискусії

1. Сучасна система органів та служб у справах неповнолітніх в Україні.
2. Поняття та значення ювенальної спеціалізації.
3. Підрозділи Національної поліції та прокуратури у механізмі захисту прав неповнолітніх.
4. Суд у системі органів ювенальної юстиції.
5. Роль захисника у кримінальному провадженні зв участі неповнолітніх.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: організаційні засади ювенальної юстиції, ювенальні судді, ювенальні прокурори та слідчі.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Поряд з правовими засадами створення та розвитку ювенальної юстиції, в Україні існують такі організаційні засади, як передбачена чинним законодавством система органів і служб у справах неповнолітніх. Вона є окремим елементом ювенальної юстиції, на базі якої можливе створення сучасної, європейського зразка системи ювенальної юстиції відповідно до рекомендацій щодо впровадження ювенального судочинства.

Органами влади, які наділені компетенцією у сфері забезпечення прав дитини, є органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, які діють на підставі Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Закону України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” У даних нормативно-правових документах визначено, що забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки дітям і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім’ї та дітей; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім’ї та дітей; відповідні структурні підрозділи обласних, Київської, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції;

школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров’я; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри. Виходячи з цього слід зазначити, що в Україні система органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей має достатньо розгалужену структуру, кожен ланцюг якої здійснює конкретну компетенцію для забезпечення прав дитини.

Створення в Україні Національної поліції та наділення її відповідною компетенцією у сфері забезпечення прав дитини відіграє важливу роль, адже діяльність цих органів спрямована на те, щоб зменшувати рівень зростання потенційних майбутніх злочинців, притягувати до відповідальності винних дітей за скоєння правопорушення, чим виховувати у неповнолітніх правомірну поведінку, у деякій мірі правову культуру та “дружити з законом”. У цьому напрямі органами Національної поліції неухильно проводиться діяльність щодо виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, що вчинені дітьми, та вжиття з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розгляду заяв і повідомлень про правопорушення, вчинені дітьми; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, та ужиття заходів до їх усунення; участь у правовому вихованні дітей; розшуку дітей, що зникли; виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; виявлення батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов’язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; ведення обліку правопорушників, що не досягли 18 років, з метою проведення профілактичної роботи, інформування відповідних служб у справах дітей стосовно цих дітей тощо. Також слід звернути увагу й на те, що органи Національної поліції наділяються певними правами у ході законного затримання дітей.

Семінарське (практичне) заняття 5

Тема 5. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції: вітчизняний та зарубіжний досвід

Питання для усного опитування та дискусії

1. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Україні.
2. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в США.
3. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в країнах Європейського Союзу та Азії.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: громадські організації, допомога дітям, ЮНІСЕФ, захист прав дітей

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

В Україні є дуже багато громадських організацій, які присвятили свою діяльність дітям. Так, Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» активно бере участь у законодавчих та дорадчих ініціативах в царині охорони дитинства, моніторингу, аналізі і узагальненні інформації щодо дотримання прав дитини в Україні, сприянні розбудові системи правосуддя щодо дітей, навчання та супроводі спеціалістів у галузі роботи з дітьми та їх батьками, адвокації прав дітей і відповідності до Конвенції ООН про права дитини, створенні центрів підтримки дітей, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, захист прав дітей у збройних конфліктах.

Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» спільно з Нідерландською секцією організації «Міжнародний захист дітей» з 2005 року впроваджувала проекти з імплементації ювенальної юстиції в Україні, проводила мультидисциплінарні фахові тренінги, впроваджувала інноваційні методики у процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

У даний час здійснюються нові заходи щодо розвитку системи ювенальної юстиції. Зокрема судді-експерти програми запропонували розглянути можливість поширення сфери регулювання правосуддя дружнього до дитини і на справи про адміністративні правопорушення, які є досить розповсюдженими серед дітей і також вимагають втілення в життя відповідних міжнародних стандартів, що фактично відсутні в Україні на даний час. Також надзвичайно актуальною проблемою залишається втілення на законодавчому або хоча б відомчому рівні вимог, які б сприяли створенню кімнат для допитів під час судового розгляду, пристосування відповідних залів судових засідань, місць для дітей, створення інших умов для розгляду справ в яких приймають участь діти. Було запроновано на відомчому рівні розробити відповідні пам'ятки про права та обов'язки, які враховуватимуть особливості розвитку дитини (це може бути форма малюнків, простих фраз тощо) і розповсюдити їх по судам.

Втіливши їх у життя, можна досягнути значного прогресу у захисті прав дітей. Вищезазначена громадська організація також була виконавцем інших проектів, таких як «Правові підходи до зміни системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні у контексті впровадження інклюзивної освіти» у 2017 - 2018 рр., «Безпека дитини - спільна відповідальність» у 2017 р., «Утворення регіональних центрів підтримки дітей в Україні» у 2013 - 2014 рр., «Створення модулів психосоціальної підтримки дітей і батьків, постраждалих внаслідок збройного конфлікту в Україні» у 2015 р. Зазначена діяльність допомогла великій кількості дітей почувати себе захищеними, знайти вихід з кризової ситуації, а також була надана допомога і їх батькам.

Ще однією відомою організацією є «Українська Мережа за Права Дитини», яка створена для покращення співпраці між організаціями громадянського суспільства в Україні та їх впливу на державну політику у сфері забезпечення прав дитини. Метою створення Мережі є забезпечення реалізації прав дитини відповідно до міжнародних вимог. Свою місію Мережа вбачає в забезпеченні найкращих інтересів дитини під час формування державної політики в Україні. Відомою громадською організацією в Україні є Ла Страда – Україна, яка працює для забезпечення гендерної рівності, миробудування, запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема, домашньому насильству, протидії торгівлі людьми та забезпечення прав дітей, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави.

Одним з напрямів діяльності є захист прав дітей. Організацією був створений потужний тренінговий центр «Ла Страда-Україна», який є центром розробки навчальних та тренінгових програм.

Одним з недавніх досліджень став аналітичний звіт за результатами онлайн опитування прокурорів, суддів, поліцейських, адвокатів, юристів «Посилення реагування та забезпечення прав дітей на захист від насильства, зокрема сексуального насильства, експлуатації, у тому числі в мережі Інтернет». Це дослідження мало на меті з'ясувати актуальні потреби серед прокурорів, суддів, поліцейських, юристів та інших дотичних фахівців для посилення їх реагування на проблему насильства щодо дітей, зокрема сексуального насильства, експлуатації, у тому числі в мережі Інтернеті, а також для посилення реагування та забезпечення захисту прав дітей.

Основними висновками є: необхідність підвищення ідентифікації дітей, постраждалих від сексуального насильства або експлуатації та запровадження тренінгів для фахівців для ідентифікації; запровадження на постійній основі навчання відповідних суб'єктів, особливо в контексті злочинів, які вчиняються у кіберпросторі; законодавчо закріпити обов'язкову участь психолога під час допиту малолітньої чи неповнолітньої особи; тривалість перерви допиті під час допиту малолітньої чи неповнолітньої особи; необхідність обов'язкової відеофіксації допиту малолітньої чи неповнолітньої особи; розробити та впровадити нормативно-правове регулювання методики «Зелена кімната».

Також за сприяння громадської організації було розроблено інформаційний буклет «Турбота про дітей під час конфліктів та вимушено міграції», актуальність якого в умовах сьогодення переоцінити важко. Буклет розроблено професором Рейчел Калам, (Professor Rachel Calam), доктором Аалою Ель-Хані (Dr Aala El-Khani) та доктором Кім Картрайт (Dr Kim Cartwright).

У 1998 році започаткована благодійна організація Партнерство «Кожній дитині», яка розпочала свою роботу в Україні як філіал міжнародної Європейської дитячої благодійної організації, реалізуючи низку проектів.

Партнерство "Кожній дитині" запроваджує інноваційні соціальні технології і послуги, які допомагають зберегти родину дітям, сприяє удосконаленню соціальної політики у відповідності до Конвенції ООН про права дитини. Так, за час «Стратегічного планування розвитку соціальної сфери громади та механізми адміністрування надання соціальних послуг на прикладі громади міста Вінниці» була проведена велика аналітична робота з визначенням основних проблемних питань розвитку міста.

Як місто, дружнє до дітей, Вінниця взяла на себе зобов'язання втілювати в життя на місцевому рівні засади Конвенції ООН «Про права дитини», щодо неприпустимість дискримінації, принципу найкращих інтересів дитини, право на життя і розвиток, тощо. Реалізуючи цей підхід, місто підвищило обізнаність громади про права дітей, покращило власний потенціал для моніторингу їх дотримання та реалізувало суть дружнього ставлення міста до дітей через розробку та впровадження програм, орієнтованих на безпеку, розвиток та самореалізацію дітей [9].

Аналізуючи діяльність організацій дотичних до захисту прав дітей необхідно згадати ЮНІСЕФ, що працює у 190 країнах і територіях для охоплення дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) відкрив своє Представництво у Києві у 1997 році. За цей час Фонд надав Уряду України допомогу на загальну суму 130 мільйонів доларів США, що дозволило розробити і реалізувати низку програм у галузі охорони здоров'я, води і санітарії, освіти та захисту прав дітей.

Отже, роль ЮНІСЕФ в Україні є вкрай важливою та дієвою у сфері захисту та підтримки дітей. Саме ЮНІСЕФ підтримує більшість проектів, які реалізуються задля покращення прав неповнолітніх в Україні.

Ще однією організацією, дотичною до захисту дітей є HealthRight International (Право на здоров'я) яка є міжнародною організацією, що працює у сфері охорони громадського здоров'я та захисту

прав людини задля забезпечення можливостей щодо охорони здоров'я тих, хто опинився у складних життєвих обставинах.

Їх проекти стосуються дітей: здоров'я та добробут сиріт та дітей з груп ризику, чие благополуччя може бути під загрозою через брак підтримки з боку їхніх родин та соціального оточення, допомога та підтримка жертвам порушення прав людини, включаючи жертв катувань, торгівлі людьми, домашнього насильства та насильства відносно осіб іншої статі, тощо.

Роль громадських організацій у питаннях захисту прав дітей є потужною. Громадськими організаціями зроблений значний внесок у підтримку неповнолітніх та їх батьків, розв'язані деякі ключові проблеми та надані рекомендації щодо їх усунення державним органам. Аналізуючи їх роботу можна зробити висновок, що громадські організації недостатньо співпрацюють з державними органами задля спільної мети. Саме комплексний підхід надав би ще більш суттєвий результат у захисті прав дитини. Для цього слід налагодити тісну взаємодію громадських організацій з державними органами, які відповідальні за захист прав дитини у різних сферах. Цього можна досягнути, організувавши спільні круглі столи, робочі зустрічі, де окреслити спільні цілі та стратегію їх досягнення.

Семінарське (практичне) заняття 6

Тема 6. Зміст стандартів правосуддя, дружнього до дитини

Питання для усного опитування та дискусії

1. Правова основа та порядок проведення допиту неповнолітнього.
2. Поняття «зеленої кімнати» для неповнолітнього.
3. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої особи.
4. Особливості судового розгляду за участі неповнолітніх.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: правосуддя, дружнє до дитини, участь неповнолітнього в слідчих діях та судових розглядах, «зелені» кімнати.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Комітет Міністрів Ради Європи в Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей, рекомендував запроваджувати спеціальні процедури для дітей, які перебувають у конфлікті із законом (див. п. 54, 55, 61 розділу IV). Наприклад: урахувати під час всіх розглядів рівень зрілості, розуміння, вік, особливі потреби дитини; перш ніж почати розгляд, діти повинні бути ознайомлені з приміщенням суду або іншими об'єктами, а також з ролями й особами посадових осіб, що беруть у ньому участь; адаптовувати судові засідання, в яких беруть участь діти, до темпу і тривалості концентрації уваги дитини: мають плануватись регулярні перерви і слухання не повинно тривати надто довго. Невжиття достатніх заходів щодо створення комфортних умов для дитини під час судового процесу може становити порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наприклад, у справі «V. проти Об'єднаного Королівства» Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірним формалізмом судового процесу. На думку Суду, з урахуванням дуже юного віку дітей формальності і процедура Суду Корони повинна була лякати дітей, а підвищення, на якому вони сиділи, збільшувало цей дискомфорт. Застосування процедур, що є дружніми до дітей, також вимагають Керівні принципи ООН, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів (підпункт «d» пункту 30)

У Європейському Союзі для моніторингу систем правосуддя держав-членів Європейська комісія використовує такий інструмент як «Програма Правосуддя ЄС» (The EU Justice Scoreboard). Для оцінки правосуддя, дружнього до дитини, цей інструмент послуговується такими показниками як: охоплення потреб та рівня задоволеності дітей опитуваннями користувачів, що проводяться судами; дружнє до дитини подання інформації про провадження та адекватна підготовка до участі; наявність тренінгів для суддів з питань комунікації з дітьми, заснованої на

дружньому ставленні до дитини та її прав; заслуховування дітей у спеціалізованих місцях (умовах), дружніх до дитини; наявність заходів для запобігання кільком слуханням дитини; наявність спеціально розробленого дружнього до дитини веб-сайту для надання в Інтернеті інформації про систему правосуддя.

Українське законодавство містить додаткові гарантії для дітей, які беруть участь в справах кримінального характеру, що здебільшого відповідають міжнародним стандартам, але не є достатньо послідовними, далекосяжними і всеохопними. Особливо значними є прогалини в регулюванні проваджень в справах про адміністративні проступки. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України містить окрему главу (38) про кримінальне провадження щодо неповнолітніх дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Важливо, що визначені законом особливості провадження щодо неповнолітніх застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли 18-річного віку. Тобто навіть, якщо особа під час кримінального провадження досягне повноліття, ці особливості повинні й далі застосовуватися. Зокрема, кримінальний процес у справах про кримінальні правопорушення неповнолітніх осіб містить правила про: спеціалізацію слідчих і суддів зі здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх; невідкладний і першочерговий розгляд справ щодо неповнолітньої особи; можливість закритого розгляду справи щодо неповнолітньої особи; право на представництво і можливість заміни законного представника у разі невідповідності його інтересів чи дій інтересам неповнолітньої особи; обов'язкову участь захисника; обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть участь у провадженні, роз'яснювати зрозумілою мовою суть процесуальних дій, рішень та їх значення; обов'язок представників органів кримінальної юстиції вислуховувати аргументи неповнолітньої особи під час прийняття процесуальних рішень; обов'язок здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього; можливість видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього; залучення під час допиту неповнолітньої особи, а також під час інших слідчих дій за її участю, законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря; обмеження тривалості допиту неповнолітньої особи без перерви однією годиною, а загалом – не більше двох годин на день; обов'язок суду інформувати про судовий розгляд за участю неповнолітнього обвинуваченого службу у справах дітей та підрозділ ювенальної превенції органів Національної поліції і можливість участі представників цих органів у такому розгляді. Особливі правила стосовно допиту неповнолітніх осіб і проведення слідчих дій за їхньою участю поширюються також на неповнолітніх свідків та потерпілих. До них не може бути застосовано привід. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав неповнолітнього свідка / потерпілого, проведення їх допиту в суді може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення. Так само може бути проведено впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування.

Семінарське (практичне) заняття 7-8

Тема 7. Особливості ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні

Питання для усного опитування та дискусії

1. Особливий порядок кримінального процесу за участі неповнолітніх.
2. Система центрів «Барнахус» в Україні.
3. Особливості участі неповнолітніх потерпілих та свідків у кримінальному процесі.
4. Ефективні сучасні методики роботи з неповнолітніми у кримінальному провадженні.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: неповнолітні в контакті та в конфлікті з законом, «зелена» кімната, методика допиту, неповнолітні свідки та потерпілі.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Комітет Міністрів Ради Європи в Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 14-16, 63 розділу IV, п. f розділу V), рекомендував, наскільки це можливо, створювати спеціалізовані суди (або судові палати), процедури й інститути для дітей, які знаходяться у конфлікті з законом. Також доцільно розглянути питання про запровадження системи спеціалізованих суддів і адвокатів для дітей. Спеціалізовані підрозділи можуть створюватися також у поліції та органах прокуратури. Слід забезпечити, щоб всі зацікавлені фахівці, які працюють з дітьми в системі правосуддя, отримували відповідну підтримку та необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними у будь-якому віці та на будь-якій стадії розвитку, а також з дітьми, які перебувають в умовах особливої вразливості. Також про необхідність забезпечення різнопланової міждисциплінарної підготовки фахівців, які працюють з дітьми-потерпілими і свідками, йдеться і в розділі IX Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів.

В Україні відсутні спеціалізовані органи, які здійснювали б кримінальне провадження в справах, в яких беруть участь діти. Водночас законодавство передбачає створення спеціалізованих підрозділів або запровадження спеціалізації, проте така спеціалізація не є повною. Наприклад, судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються зборами суддів на строк не більше трьох років, але можуть бути переобрані повторно. Закон вимагає більшого суддівського досвіду і наявності «високих морально-ділових і професійних якостей». Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від розгляду інших справ.

Оскільки дитина є учасником, а не об'єктом процесу, для розуміння того, що з нею відбувається і чого їй очікувати, згідно з міжнародними стандартами, їй має забезпечуватися право на інформацію про її права, перебіг процесу, ролі учасників тощо. Найбільш широко право дитини на інформацію розкривається в Керівних принципах Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини. Відповідно до цього документа (п. 1, 5 розділу IV), право на інформацію включає право швидко та адекватно отримати інформацію: про права, зокрема, конкретні права, які діти мають під час судових або позасудових розглядів, в яких вони беруть участь або можуть брати участь в майбутньому, а також про інструменти для усунення можливих порушень їхніх прав, включаючи можливість вдатися як до судового або позасудового розгляду чи інших заходів. Це може включати в себе інформацію про можливу тривалість судового розгляду, можливий доступ до оскарження та незалежних механізмів розгляду скарг; □ про відповідні системи та процедури, з урахуванням конкретного місця, яке дитина буде мати та ролі, яку він / вона може відігравати в ньому, а також про різні процесуальні дії; про наявні механізми підтримки дитини, яка бере участь у судових або позасудових процедурах; про доцільність та можливі наслідки судового або позасудового розгляду; де це доречно, про обвинувачення або переслідування у зв'язку з їхньою скаргою; про час і місце судового розгляду та інші відповідні заходи, такі як слухання, якщо це особисто зачіпає дитину; про загальний хід і результат судового розгляду або втручання; про наявність захисних заходів; про механізми оскарження рішень, які зачіпають дитину; про можливості для отримання відшкодування від правопорушника або держави через судочинство, альтернативне цивільне судочинство або інші процедури; про доступність послуг (медичних, психологічних, соціальних, усного та письмового перекладу тощо) або організації, які можуть надати підтримку, а також засоби доступу до таких послуг у поєднанні з фінансовою підтримкою у кризовій ситуації, якщо така застосовується; про будь-які спеціальні заходи, доступні для захисту їхніх інтересів, наскільки це можливо, якщо вони проживають в іншій державі. Не існує обов'язку, щоби всі елементи права на інформацію забезпечувалися виключно судом. На етапі першого залучення до процедур судочинства відповідна інформація може бути надана іншими компетентними органами, такими як органи поліції, імміграційні, освітні, соціальні або медичні служби. У контексті кримінального судочинства Комітет Міністрів

Ради Європи рекомендує, щоб уся інформація про будь-яке звинувачення проти дитини була надана негайно й відразу ж після висунення обвинувачення. Крім того, ця інформація повинна бути надана як дитині, так і батькам таким чином, щоб вони розуміли точне обвинувачення, а також можливі наслідки.

Час кримінального провадження щодо неповнолітнього слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, які беруть у ньому участь, зобов'язані роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення. Слідчий суддя, суд повинен пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) хід судового засідання зрозумілою йому мовою (уникаючи складних мовних конструкцій, а спеціальні терміни повинні мати заміники-синоніми, легкі для сприйняття неповнолітнім), нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожну дію під час судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду³⁵. Неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений повідомляється або викликається слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею чи судом через його батьків або інших законних представників. Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження (наприклад, неповнолітній проживає окремо).

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (п. 4) справи стосовно неповнолітніх повинні розглядатися оперативніше, слід уникати невинуватих затримок з метою забезпечення ефективної виховної дії. Особлива швидкість відповідно до міжнародних стандартів вимагається тоді, коли до дитини було застосовано запобіжний захід у виді взяття під варту. Так, відповідно до Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (п. 17)⁴⁰, у тих випадках, коли запобіжний захід у виді взяття під варту все ж застосовується, судам та іншим державним органам слід проявляти першочергову увагу максимально швидкому розгляду справи з тим, щоб період попереднього ув'язнення був якнайменш тривалим. У справі «Selçuk проти Туреччини»⁴¹ Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у занадто тривалому триманні дитини під вартою (4 місяці). Суд звернув увагу на те, що влада Туреччини не приділила достатньо уваги віку заявника і не змогла переконливо довести потребу в досудовому ув'язненні на такий великий строк. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства вимагає забезпечувати пріоритетне розслідування та кримінальне провадження й у справах щодо сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок (ч. 3 ст. 30).

Міжнародні стандарти зобов'язують держави вживати максимальних заходів для обмеження застосування попереднього ув'язнення до неповнолітніх. Так, відповідно до правила 13 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») тримання під вартою повинно використовуватись лише як крайній запобіжний захід (по можливості потрібно послуговуватись іншими альтернативними заходами) і лише протягом якнайкоротшого періоду часу та окремо від дорослих; протягом часу утримання під вартою неповнолітнім має забезпечуватись уся необхідна соціальна, психологічна, медична, фізична допомога, а також навчання та професійна підготовка. Подібні положення містять і Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (п. 2, 11, 17). Навіть більш категорично ці обмеження сформульовані у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (п. 7): слід заборонити тримання неповнолітніх під вартою, крім особливих випадків вчинення більш дорослими підлітками дуже тяжких злочинів; у цих випадках обмежувати тривалість тримання неповнолітніх під вартою і тримати їх окремо від дорослих; треба також передбачити, щоб такі рішення приймались переважно після консультації з соціальною службою на предмет альтернативних

пропозицій. У Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Дружнє до дитини правосуддя: від риторики до реальності»⁴⁴ (п. 6.4.1) державам рекомендовано встановити вищий віковий ліміт для обмеження свободи дітей, аніж загальний вік кримінальної відповідальності.

Українське законодавство загалом відтворює міжнародні стандарти, проте не встановлює підвищених вимог щодо віку, з якого можуть застосовуватися тимчасові заходи, пов'язані з обмеженням свободи. Запобіжний захід має обиратися з урахуванням вікових та психологічних особливостей, роду занять неповнолітнього. Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього як крайній захід лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, що за законом є підставою для обрання цього заходу. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури (ст. 492 Кримінального процесуального кодексу України, див. також рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свершов проти України» щодо необхідності врахування віку підозрюваного чи обвинуваченого, а також недопустимості посилення лише на тяжкість злочинів).

Міжнародні стандарти покликані мінімізувати контакти дітей з системою правосуддя і пом'якшити можливий негативний вплив на дитину внаслідок такого контакту. Для цього вони пропонують досить широку палітру засобів. Комітет Міністрів Ради Європи в Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 59, 64-74 розділу IV, п. j розділу V), рекомендував: застосовувати такі методи опитування як відео- або аудіозапис або досудове слухання перед відеокамерою, і такі записи мають вважатися допустимими доказами; заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв; у разі потреби проведення більш ніж одного опитування, здійснювати їх переважно однією й тією ж особою з тим, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини; максимально обмежити кількість опитувань, а їх тривалість адаптувати до віку та можливості концентрації уваги дитини; уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього; створити можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення; заяви і свідчення дитини не вважати недійсними або ненадійними лише з причини віку дитини; вивчити можливість прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей, приміщеннях і оточенні; створити дружні до дітей міжвідомчі та міждисциплінарні центри для дітей-жертв і дітей-свідків, де діти могли б заслуховуватися та проходити медичне обстеження для судово-медичних цілей, а також пройти всебічне обстеження та отримати всі відповідні терапевтичні послуги від відповідних фахівців. Національне законодавство щодо процедури опитування (допиту) дитини хоч і має певні особливості, але не сприяє зменшенню кількості контактів дитини з системою правосуддя, особливо, коли дитина є жертвою або свідком. Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 226, 232, 490, 491, 495) встановлює такі особливості під час допиту неповнолітньої особи та інших процесуальних дій: залучення під час допиту неповнолітньої особи, а також під час інших слідчих дій за її участю, законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря; обмеження тривалості допиту неповнолітньої особи без перерви однією годиною, а загалом – не більше двох годин на день; можливість проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення; можливість видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього.

1.4. Самостійна робота студентів

Тема 1. Міжнародно-правові стандарти прав дитини.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Міжнародні стандарти прав дитини як база ювенальної юстиції. Міжнародне співробітництво у сфері ювенальної юстиції. Мінімальні Стандарти Правила ООН про

відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) – головний міжнародний акт щодо ювенальної юстиції. Інші універсальні стандарти ювенальної юстиції.

Тема 2. Правові засади ювенальної юстиції в Україні.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Ювенальна кримінальна політика. Принципи кримінального ювенального права України. Особливості провадження у справах про кримінальні правопорушення неповнолітніх. Пробація стосовно неповнолітніх. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Тема 3. Відновний підхід в ювенальній юстиції.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Теоретико-правові основи та міжнародні стандарти відновної ювенальної юстиції. Принципи, переваги та форми відновного правосуддя. Медіація в ювенальній юстиції. Застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх у США та Канаді. Європейські моделі відновного правосуддя. Відновне правосуддя за законодавством України.

Тема 4. Організаційні засади ювенальної юстиції в Україні.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Сучасна система органів та служб у справах неповнолітніх в Україні. Спеціально уповноваженні підрозділи Національної поліції та прокуратури у механізмі захисту прав неповнолітніх. Суд у системі органів ювенальної юстиції. Установи виконання покарань для неповнолітніх. Установи для дітей, які потребують особливих умов виховання. Служби у справах дітей та органи місцевого самоврядування у системі ювенальної юстиції. Роль інститутів громадянського суспільства у механізмі ювенальної юстиції.

Тема 5. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції: вітчизняний та зарубіжний досвід.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Україні. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в США. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Великобританії. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Німеччині. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в Нідерландах. Роль громадських організацій в системі ювенальної юстиції в інших зарубіжних країнах.

Тема 6. Зміст стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Теоретико-правові основи правосуддя, дружнього до дитини. Принципи, переваги дитячого правосуддя. Медіація в ювенальній юстиції. Використання правосуддя щодо неповнолітніх.

Тема 7. Особливості ефективної участі неповнолітнього у кримінальному провадженні.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Правова основа та порядок проведення допиту неповнолітнього. Особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітньої особи. Порядок проведення експертизи за участю неповнолітнього. Порядок проведення обшуку за участю неповнолітнього. Порядок затримання неповнолітнього у якості підозрюваного.

Тема 8. Правовий статус засуджених неповнолітніх та їх ресоціалізація.

Завдання. Опрацювати теоретичні питання.

Основи правового статусу засуджених неповнолітніх. Суб'єктивні права засуджених неповнолітніх. Законні інтереси засуджених неповнолітніх. Юридичні обов'язки засуджених неповнолітніх.

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання передбачаються у формі опрацювання теоретичних питань до кожної теми навчальної дисципліни.

Крім того, студенти можуть виконувати науково-дослідні завдання на теми, погоджені викладачем.

1.5.1. Темати науково-дослідних завдань

1. Медіація в ювенальній юстиції.
2. Сучасні ювенальні технології в Україні.
3. Міжнародне співробітництво у сфері ювенальної юстиції.
4. Принципи, переваги та форми відновного правосуддя.
5. Мінімальні Стандарти Правил ООН про відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. (Пекинські правила) – головний міжнародний акт щодо ювенальної юстиції.
6. Застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх у США та Канаді.
7. Північноєвропейська модель ювенальної юстиції.
8. Сучасна система органів та служб у справах неповнолітніх в Україні.
9. Ювенальна кримінальна політика.
10. Попередження злочинності неповнолітніх.
11. Основні фактори детермінації злочинності неповнолітніх.
12. Закономірність та тенденції злочинності неповнолітніх.
13. Класифікація та типологія особистості неповнолітнього злочинця.
14. Способи профілактики злочинності неповнолітніх.
15. Суб'єкти, які проводять профілактику злочинності неповнолітніх.
16. Заходи виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх.
17. Правова основа та порядок проведення допиту неповнолітнього.
18. Особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітньої особи.
19. Порядок затримання неповнолітнього у якості підозрюваного.
20. Предмет та об'єкт ювенальної юстиції.
21. Методологія ювенальної юстиції.
22. Принципи ювенальної юстиції.
23. Ювенальна юстиція як наука, навчальна дисципліна та галузь права.

1.5.2. Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань

Метою виконання науково-дослідних завдань є закріплення і систематизація студентами отриманих знань у процесі участі в аудиторних заняттях і самостійної роботи.

Для виконання науково-дослідних завдань студенти повинні використовувати законодавчі та підзаконні акти, методичні матеріали, науково-монографічну літературу, статистичні дані, аналітичну інформацію та практику діяльності судових і правоохоронних органів.

Індивідуальне науково-дослідне завдання студентів денної форми навчання виконується у межах годин, відведених для самостійної роботи студента. Тема ІНДЗ обирається студентом добровільно і закріплюється за студентом викладачем на початку семестру.

Роботи виконуються комп'ютерним способом з одностороннім розміщенням тексту на папері формату А4 (210 мм x 297 мм) з дотриманням прийнятих у діловодстві стандартних берегів: лівого – 30 мм, верхнього та нижнього – 20 мм, правого – не менше 10 мм.

Обсяг роботи має забезпечувати належне висвітлення теми і не повинен перевищувати: реферату – 10, науково-дослідної роботи – 20 сторінок друкованого тексту шрифтом Times New Roman кеглем 14 з 1,5 міжрядковим інтервалом.

Робота починається з титульного аркуша. Нумерація аркушів роботи починається з титульного аркуша. Номер на титульному аркуші не проставляється.

Титульний аркуш науково-дослідної роботи оформлюється за зразком 1. Науково-дослідна робота повинна бути структурованою, тобто після титульного аркуша містити: план, вступ, три (два) розділи, висновки, список використаних джерел. Розділи плану роботи формулюються самостійно студентом як найважливіші напрями розкриття її теми (зразок 2). Науково-дослідна робота повинна містити певну новизну отриманих результатів дослідження. Нижче списку використаних джерел рукописним способом зазначаються дата виконання науково-дослідної роботи і особистий підпис студента.

Оцінювання результатів виконання науково-дослідних завдань здійснюється відповідно до чинної в університеті системи оцінювання знань в умовах запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) і включається до балів за самостійну роботу студентів.

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**
Кафедра кримінального права та процесу

Навчальна дисципліна:
Ювенальна юстиція

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА
на тему:
«Заходи виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх.»

Виконав:
Українець Петро Степанович,
студент 4 курсу
юридичного факультету

Перевірила:
Хмелевська Наталя Володимирівна,
доцентка кафедри кримінального права та
процесу, к.ю.н., доцентка

Хмельницький
2024

ПЛАН

		Стор.
	Вступ	- 2
1.	(назва першого розділу)	- 3
2.	(назва другого розділу)	- 6
3.	(назва третього розділу)	- 9
	Висновки	- 12
	Список використаних джерел	- 14

Нижче списку використаних джерел рукописним способом зазначаються дата виконання роботи і особистий підпис студента.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного заліку. В умовах дистанційного навчання у разі необхідності проведення заліку онлайн він може проводитись із застосуванням комп'ютерних технологій. Структура залікового білету включає два теоретичних питання.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

1. Поняття ювенальної юстиції.
2. Ювенальна юстиція Польщі.
3. Дитина у правовому полі ювенальної юстиції.
4. Діяльність громадських організацій у сфері ювенальної юстиції.
5. Функції ювенальної юстиції.
6. Принципи кримінального ювенального права України.
7. Ювенальна юстиція у громадянському суспільстві.
8. Види кримінальних покарань для неповнолітніх за КК України.
9. Модельні ювенальні суди.
10. Ювенальна юстиція в системі судової влади.
11. Служби у справах дітей та центри соціальних служб для молоді.
12. Принципи ювенальної юстиції.
13. Установи виконання покарань для неповнолітніх.
14. Каральна, "прогресивна" та відновна парадигми ювенальної юстиції.
15. Дитина в судовому процесі до початку ХХ ст.
16. Пілотні проекти відновного правосуддя в Україні.
17. Особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх.
18. Порядок створення першого ювенального суду.
19. Порядок заснування ювенальних судів в Європі (перша половина ХХ ст.).
20. Суди та інші установи для неповнолітніх правопорушників в Україні.
21. Європейські моделі відновного правосуддя.
22. Примусові заходи виховного характеру за КК України.
23. Міжнародні стандарти прав дитини як база ювенальної юстиції.
24. Медіація в ювенальній юстиції.
25. Сучасні ювенальні технології в Україні.
26. Міжнародне співробітництво у сфері ювенальної юстиції.
27. Принципи, переваги та форми відновного правосуддя.

- 28.Мінімальні Стандарти Правила ООН про відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. (Пекінські правила) – головний міжнародний акт щодо ювенальної юстиції.
- 29.Сучасна система органів та служб у справах неповнолітніх в Україні.
- 30.Ювенальна кримінальна політика.
- 31.Попередження злочинності неповнолітніх.
32. Закономірність та тенденції злочинності неповнолітніх.
- 33.Латентність злочинності неповнолітніх.
- 34.Способи профілактики злочинності неповнолітніх.
- 35.Суб'єкти, які проводять профілактику злочинності неповнолітніх.
- 36.Заходи виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх.
- 37.Правова основа та порядок проведення допиту неповнолітнього.
- 38.Особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітньої особи.
- 39.Предмет та об'єкт ювенальної юстиції.
- 40.Методологія ювенальної юстиції.
- 41.Принципи ювенальної юстиції.
- 42.Ювенальна юстиція як наука, навчальна дисципліна та галузь права.
- 43.Система ювенальної юстиції України (система органів).

1.6.2. Приклад залікового білету

1. Принципи кримінального ювенального права України
 - 1) Попередження злочинності неповнолітніх

2. Схема нарахування балів

2.1. Нархування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (<https://cutt.ly/Ee35gQjs>).

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 9 лекційних занять.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій								
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Денна	9	1,1	2,2	3,3	4,4	5,6	6,7	7,8	8,9	10

2.3. З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 8 семінарських занять.

За результатами семінарського (практичного) заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів під час проведення семінарських (практичних) занять наведені у п. 4.3.8 Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (<https://cutt.ly/Ee35gQjs>).

2.4. Оцінювання самостійної роботи студентів здійснюється відповідно до п. 4.3.15 Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (<https://cutt.ly/Ee35gQjs>).

3. Рекомендовані джерела

3.1. Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651–VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року № 5076 – IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

5. Про прокуратуру: Закон України від 04.10.2014 року № 1697 – VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

6. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

7. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, ухвалена в межах Міжнародної організації праці 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text.

9. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

10. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?an=2&ed=1985_11_29.

3.2. Література

1. Khmelevska ets. International mechanisms for the protection of children's rights in armed conflict. *Pakistan Journal of Criminology*. Volume 16 issue 2 P. 61-74 April-June 2024.
2. Khmelevska ets. The Impact of Court Decisions on the Recidivism of Juvenal Offenders. *Pakistan Journal of Criminology*. Volume 16 issue 3. July-September 2024.
3. Mykola Veselov, Tetiana Rekunenko, Ruslan Pylypiv, Natalia Khmelevska, Mykhailo Korol. Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. volume 11, issue 01. 2021. P. 365-368.
4. Аналітичний звіт за результатами онлайн опитування прокурорів, суддів, поліцейських, адвокатів, юристів «Посилення реагування та забезпечення прав дітей на захист від насильства, зокрема сексуального насильства, експлуатації, у тому числі в мережі Інтернет». URL: <https://la-strada.org.ua/download/zvit-posylennya-reaguvannya-ta-zabezpechennya-prav-ditej>.
5. Бандурка І.О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 280 с.
6. Бандурка І.О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 408 с.
7. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків :ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
8. Варфоломеева Т.В. Адвокатура в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
9. Зейкан Я.П. Адвокат: кримінальні справи: Методичні поради: в 2-х частинах. К.: ВД Дакор, 2012. 728 с.
10. Зейкан Я.П. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012). К.: ВД Дакор, 2013. 576 с.
11. Копотун І.М., Рудик М.М. Правові та організаційні основи запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні: монографія. Дніпро: Середняк Т.К., 2016. 237 с.
12. Михайлів С.В. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К. 2011. 18 с.
13. Михайлова І.М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю: 12.00.08. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 20 с.
14. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А.О.Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін. К.: КНТ, 2014. 160 с.
15. Молдован А.В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук. К. 2003. 22 с.
16. Назимко Є.С. Запровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пеналогія»: необхідність, очікувані результати. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2015. № 1. С. 82-87.
17. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. К.: ВД «Дакор», 2018. 336 с.
18. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація: монографія. Запоріжжя: Дике Поле, 2013. 464 с.
19. Погорецький М. А. Адвокатура України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 365 с.
20. Словацький І.О. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: навчальний посібник. К.: Атіка. 2003. 351 с.

21. Соколов В. Соціально-економічні стандарти та права людини в Європейському Союзі на сучасному етапі його розвитку. *Віче*. 2009. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/1638>.
22. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. 2-ге вид., змінене. Харків : Право, 2019. 392 с.
23. Удалова Л.Д., Савицька С.Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката: монографія. К.: КНТ, 2014. 170 с.
24. Хмелевська Н. В. Гендерний аспект участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 2. 2023. С. 202-206
25. Хмелевська Н. В. Деякі аспекти захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2020. Том 2, №14. С. 316-328
26. Хмелевська Н. В. Забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(50).2023. С.97-101
27. Хмелевська Н. В. Зміст юстиції, дружньої до дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 163–168.
28. Хмелевська Н. В. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень за участі неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 215-220.
29. Хмелевська Н. В. Особливості надання адвокатом правничої допомоги неповнолітнім в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14, № 1. С. 272–277.
30. Хмелевська Н. В. Реінтеграція неповнолітніх в ювенальній юстиції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 430-434.
31. Хмелевська Н. В. Розвиток ювенальної юстиції у Нордичних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 566-569.
32. Хмелевська Н. В. Ювенальна спеціалізація як необхідний елемент розвитку ювенальної юстиції. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 240-248.
33. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. 510 с.

3.3. Допоміжні джерела

Тема 1-2

1. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Наталя Миколаївна Крестовська. Одеса: одеська національна юридична академія, 2008. 468 с.
2. Оржеховська В. Проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз та пошуки шляхів подолання. Рідна школа. 2009. № 5-6. С. 33-35.
3. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС. 2011. 308 с.
4. Галич О.В. Бездоглядність і правопорушення як наслідки хибного виховання. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2011. № 2. С. 91-95.

Тема 3-4

1. Денисов С.Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. 36 с.
2. Жукова Т.С. Соціальні засади запобігання злочинності молоді в Україні та Італії (порівняльне дослідження): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. 259 с.
3. Середняцька І.А. Чинники проблеми бродяжництва дітей в Україні та шляхи подолання. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2012. № 1. С. 44-46.

4. Білоконь М.А. Запобігання злочинності неповнолітніх: досвід країн Європейського Союзу: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Х.: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. 208 с. 18.

5. Опацький Р.М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація: монографія. Запоріжжя: Дике Поле, 2013. 464 с

Тема 5-6

1. Бандурка І.О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 280 с. 20. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. За заг. ред. А.О. Галай. К.: КНТ, 2014. 160 с. 21. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (криминологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків. ФО-П Макаренко, 2014. 360 с. 22.

2. Бандурка І.О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 408 с.

3. Михайлова І.М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 20 с. 24.

4. Назимко Є.С. Запровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пеналогія»: необхідність, очікувані результати. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2015. № 1. С. 82-87.

Тема 7-8

1. Копотун І.М., Рудик М.М. Правові та організаційні основи запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні: монографія. Дніпро: Середняк Т.К., 2016. 237 с.

2. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. 510 с.

3. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. К. ВД «Дакор», 2018. 336 с.

4. Криминологія: підручник. за заг. ред. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

5. Криминологія. Академічний курс. за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

6. Криминологія: підручник. заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ: ВД Дакор, 2018. 352 с.

4. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://www.rada.gov.ua> - Веб-портал Верховної Ради України.
2. <http://www.gp.gov.ua> - Веб-портал Офісу Генерального прокурора.
3. <http://unba.org.ua> - Веб-портал Національної асоціації адвокатів України.
4. <http://nbuv.gov.ua> - Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.
5. <http://gntb.gov.ua/ua> - Веб-сайт державної науково-технічної бібліотеки України.
6. <http://www.ounb.km.ua> - Веб-сайт Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки.
7. <https://www.aufcr.com> - Всеукраїнська фундація "Захист прав дітей".
8. <https://childrights.org.ua> - Українська мережа за права дитини.
9. <https://la-strada.org.ua> - Ла Страда-Україна.
10. <http://www.p4ec.org.ua> - Партнерство «Кожній дитині».
11. <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> - ЮНІСЕФ в Україні.